

A

BORO-BUDUR

JÁVA SZIGETÉN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

DR GRÓF ZICHY ÁGOST

I. TAGTÓL.

HÁROM KÉPPEL.

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A Boro-Budur Jáva szigetén.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia nov. 3-án tartott ülésében.)

Mélyen tisztelt Akadémia!

Élénken át vagyok hatva azon érzelemtől, hogy a nagy megtiszteltetés, melyben folyó évi május hó 20-ikán részesültem, midőn a Magy. Tud. Akadémia ongem levelező tagjának megválasztani ördemesített, reám szoros kötelelességeket ró, és igen jól tudom, hogy a mélyen tisztelt osztálynak bennem helyzett jóakaró bizodalját, melyet eléggé megköszönni nem bírok, kifejtendő munkásságom által még igazolnom kell. Sietek azért a mai szakülésben kínálkozó legelső alkalmat megragadni, hogy székfoglaló dolgozatomat tisztelettel bemutassam. Annak tárgyát természetszerűleg különleges tanulmányaim köréből választottam és azért kénytelen vagyok kérni, hogy ezúttal ismét a távoli kelet műtörténetének kevesebb ismert világába követni sziveskedjenek.

Sokan vannak, kik a tudományos akadémiáknak azon szemrehányást teszik, hogy azoknak privilegiált tudósai gyakran oly tanulmányokkal szeretnek foglalatzkodni, melyek a mostani kor gyakorlati irányát mellőzik és kézzel fogható haszonnal nem bírnak. Ugy hiszem, hogy a t. osztály meggyőződésével találkozom, midőn e helyütt kimondani merem, hogy az önmagáért mívelt tudomány, habár szorosán véve gyakorlati célokat nem követ, közvetve mégis a nemzetek életében mindig nagy beccsel bír.

A tudós, akár a népek anyagi vagy erkölcsi életének törvényeit vizsgálja, akár az égi testek mechanikáját tanulmányozza, vagy pedig valamely régen kihalt nyelvnek szellemét

kutatja, ez önzetlen munkásságával az emberiségnek szellemi tőkáját gyarapítja és ez által hasznos művelődési missiót végez, mely a népek életére hatás nélkül nem maradhat.

E meggyőződésemen kívül szabadjon még egy egyéni nézetet is felemlítenem. A M. T. Akadémia, mely jelenleg az összes tudományok körét átkarolja, első kezdetében mint magyar nyelvvelő, mint magyar tudós-társaság szülemlett meg; minden lény pedig eredetének nyomait magán hordozza. Csak egyéni nézetet fejezek ki, de úgy hiszem, a ki Magyarországon valamely tudománnyal szakszerűleg foglalkozik, azon kívül, hogy első sorban magát a tudományt tovább fejleszteni törekszik, tudva, nem tudva egyúttal azon benső rugót is követi, hogy édes hazájának nyelvét és annak szellemi kincseit gyarapítani iparkodjék. Részemről legalább gyakran sajnálkozással éreztem, hogy vajmi sok oly fogalom, eszme és ismeret létezik, melyek külföldön, mint a kopott pénz, már közkezen forognak, holott minálunk alig vagy épen nem ismertettek.

Ilyen és hasonló nézetek által vezéreltetve, bátorkodom a megkezdett úton tovább haladni és jelen dolgozatomat, mely szintén messze fekvő tárggyal foglalkozik, bemutatni, egyúttal elnézést kérve, hogyha tehetségem jó szándékkal lépést tartani nem bírt volna.

I.

Régi jávai okiratokban elbeszélve találjuk Roorda van Eisinga szerint, mikép történtek az első letelepedések Jáva szigetén.

Ez oly mese, mely még azon időről szól, midőn Jáva vadon volt, emberek nem lakták, de tartózkodási helyét képezte óriásoknak és szörnyeknek.

»Egy Rumban székelő szultán elhatározta, hogy benépesíti mind ama szigeteket, melyek lakossággal nem bírnak s ezért nagyvezéréhez azon kérdést intézte, tud-e ily szigeteket? A nagyvezér erre összehívatta a kereskedőket, kik utaikról visszatértek s megtudta tőlök, hogy Jáva szigete még lakatlan, hogy ez igen nagy sziget és negyven nap szükséges annak körülhajózására.

Midőn a nagyvezér e hírt a sultánnal közölte, ez megparancsolta neki, hogy húszezer pár embert gyűjtsön össze, tegye meg rögtön a szükséges intézkedéseket és szállíttassa el őket Jáva szigetére. Ez csakhamar megtörtént, de már két hónap lefolyása múlva a bevándorlók az óriások által kiirtattak s csak húsz pár menekülhetett haza.

A király azonban nem csüggedt el, egybehívatta papjait és véleményöket kérte ki. Ezek bűvös szerek alkalmazását ajánlják és a király parancsára azonnal azok elkészítéséhez fognak. Alighogy munkájokkal készen vannak s a bűvös szereket alkalmazzák, a föld felülete rögtön megrendül s a tenger hullámaihoz hasonlóan mozgásnak indul; a hegységek összeomlani látszanak, az óriások és szörnyek pedig menekvést keresnek és félelmökben a tengerbe vetik magokat.

Miután a veszély el volt hárítva, a király ismét elrendelte, hogy húszezer pár ember szállíttassék Jáva szigetére.

Ez a második gyarmatosítás az okirat szerint sikerült, békében és egyetértésben éltek az új lakosok és soká semmi nyomor sem érte őket. A rizsföldek kellőképp felosztattak, a partlakói pedig kereskedést űztek. »Három század múlt így el a nélkül, hogy háború tört volna ki Jáván, de ez idő eltelté után a Mindenható egy hatalmas királyt helyezett Jáva fölé; nagy volt hatalma, a nép pedig állatokhoz hasonlóan még nem volt beavatva a hit tanaiba.«

Végre az okirat a bráhmanokról tesz említést, kik az »átellenben levő földről« jöttek át.

Ez és más okiratokból ama történeti tényt könnyen lehet megállapítani, hogy az első letelepedések Jáva szigetére az ázsiai szárazföldről történtek; ezek pedig kezdetben nem jól sikerültek, miután sokan a bevándorlókból részint betegségek következtében, részint pedig az ősi vad lakosok fegyverei által veszték el, s csak későbbi vállalatoknak sikerült e szigetet állandóan begyarmatosítani. Hogy pedig e telepedések Jáva keleti részén történtek, a mellett nem csak azon körülmény szól, hogy a régi templomromok nagyjából Jáva keleti részében fekszenek, de maga a nyelv és a hagyományok is.

A Jáva nyugati részét lakó népesség a sunda nyelvet beszéli, mely a régi kawi nyelvvel és a szanszkrittal semmi nemű

rokonsággal nem bír, holott a keleti Jáva nyelve, vagyis a tulajdonképeni jávai nyelv, e rokonságot el nem tagadhatja. A tagali residensség képezi a határt e kétféle, oly lényegesen egymástól különböző népfaj között, mi mai nap is rögtön feltűnik minden utasnak. A Preangerekben ugyanis szembeötlő a sunda és maláji népfaj közötti hasonlatosság, mely kivált az arcban, igen erős arczesontokban és lapos orrban nyilvánul, holott Tagálban a jávai népességnél élesebb és nemesobb arcvonások lépnek előtérbe, mi hindu vérvegyületre enged következtetést vonni. De nemcsak az arckifejezésben észleljük ezt a különbséget, hanem magában a viseletben is. Amott a veres *sarong*, itt a barnás kék túlnyomó, másképp kötik be fejüket és jávai férfi sohasem jár fegyver nélkül, mert mindig magán viseli a *krisszt* vagyis jávai tört.

Kétségsbe vonhatlan tény, hogy az ázsiai szárazföld gyarmatosította Jávát s a brahman művelődés a vallásra és szokásokra nézve teremtő hatással volt; de ha ma keressük ama nyomokat, melyeket ez a vallás az egész társadalomra rányomott és melyek az ázsiai szárazföldön évezredekig minden viszontagság közt fenmaradtak, Jáva szigetén a jelenben nem találunk már ilyenekre, a régi szigorú kasztrendszer nem létezik többé a népesség közt és az özvegyeket sem szokásos elégetni a férjeik halála után. Itt megváltozott lassankint minden s kivált midőn az izlam vallás elterjedt és Modsopahit uralma 1478-ban megdőlt, elenyészett a hindu vallás, melyeknek papjai és a megdöntött uralom herczegei Bali szigetére menekültek, hol még ma is létezik a Brahma-cultus.

A brahmanismustól az izlamismusig: e két szóban foglaltatik egybe Jáva régi története, mely magas művelődési kifejlődésről, hatalmas és virágzó fejedelemségekről valamint a művészetek igen nevezetes virágzásáról tanúskodik. — Elmúlt idők ezek, pártviszályok dühöngtek; a fejedelemségek egymást üzték háborúval, a vallások változtak, míg végre az európai continensről jöttek hatalmasságok, melyek a viszályban levő népek egyenetlenkedéseit önhasznukra fordították, megtelepedtek, a szigetet meghódították s ismét új s igen nagy mérvű virágzásnak és anyagi jólétnek indították. De egészen más nemű művelődés, egészen más nemű uralom ez mai-

nap: virágzó gyarmat, mely a nyugati szellemnek köszöni kifejlődését; az ősrégi a föld alatt nyugszik, a buja természet dús növényzete takarja el, de még a népesség is mintha teljesen megváltozott volna s a jelenlegi benszülöttek úgy tűnnek fel előttünk, mint őseik eltörpült unokái.

Jáva története állítólag 78-ban Kr. sz. u. veszi kezdetét, a midőn Adji Saka Indiából telepedett meg ottan. Ő hozta magával a vallást, ő volt a sziget politikai rendezésének kezdeményezője, meghonosította az írást, sőt még egy törvénykönyvet is alkotott. Ekkor a sziget neve Nusa Kendang Nusa Java, vagy Nusa Djává-ra változott. Arról, hogy mi létezett ez időpont előtt Jáván, a tudományos kutatások felvilágosítást eddigelé nem nyújtanak, ezt jelenleg még mély homály fedi s a szárnyaló mesék csak a képzelet országába tartoznak.

Jáva szigetének történetét illetőleg azonban, úgy hiszem, hogy felesleges volna az adatok hosszú sorát idéznem, miután ezen érdekes szigetről valóban terjedelmes és felette bocsos irodalom létezik. S már e helyen kívánok két kitűnő munkára hivatkozni: Raffles »The history of Java« és Crawford »History of the Ind. archipel.«

Ezen és más forrásaink azt bizonyítják, hogy a művelődés és a brahman vallás Jáván keletről nyugat felé terjedt el s a keleti részekben kivált három fontos hindu birodalom létezett, ugymint: Daha, Djenggala és Modjopahit.

Hogy a budhismus mikor honosodott meg és terjedt el Jáván, az hasonlóképp még nincs teljesen kiderítve. Különös fontossággal idéztetnek Fa-Hian híres chinai utas iratai, ki az ötödik században utazott Jáván. Ezekben brahmanokról és szakadókról tesz említést, de teljesen hallgat arról, hogy budhistákra talált-e. Ebből azonban még nem lehet következtetni, hogy ez a vallás nem lett volna már ismeretes az indus szigettengeren, mert hiszen Fa-Hian oly részekben utazhatott, hová budhista missionariusok még nem jutottak el. A hatodik században a két vallás, Siva-é és Budhá-é egymás mellett békében virágoztak. A IX-ik században a budhismus bírt több befolyással, a XIII-ikban pedig ismét a brahmanismus, mi ama körülménynek tulajdonítható, hogy vagy új bevándorlók jöttek Indiából vagy talán a fejedelmek magok inkább e vallást

karolták fel. De mindezekből kiviláglik, hogy e kétféle vallás Jáván egymás mellett virágzott, sőt talán azt lehetne állítani, hogy már igen korán oly közeledés történt köztök, melyet fusionnak lehetne elnevezni és melynek nyomai bőségesen találhatnának, ép úgy az iratokban és hagyományokban, valamint különösen a régi építkezések szobrászati műveiben. Kivált dr. Friedrich tett e tekintetben becses fölfedezéseket régi felirásokon, melyek még Jáva régi történetére is bizonyára kellő napfényt fognak árasztani, ha majd felfedezőjük által összegyűjtve és kellőképp megmagyarázva ki fognak adatni.

A XIV-ik század végével az izlamismus első nyomaira akadunk. 1391-ben Mulana Ibrahim, igen híres muzulmán hitészónok Djenggalaban lakott és sok hívőt szerzett vallásának. E vallás pedig az előbbivel ellenkező irányban, úgymint nyugatról kelet felé terjeszkedett ki. Kezdetben békésen de csakhamar hosszas és vérengző háborúk fejlődtek ki, míg 1478-ban Jáva leghatalmasabb birodalma, Modjopahit megdőlt, a hindu vallás kiűzetett a szigetről s mindenütt elterjedt az izlam, megsemmisülni hagyván a régi dicső korok ezernyi emlékeit.

Jáva régi vallási viszonyairól legékesebb tanúbizonyosággal szólnak ama romok és régiségek, melyek a szigeten elszórva találhatnának s melyekre figyelmünket kiváltképp fordítani kívánjuk. Eddigél a műrégészeti leletek Jáván rendkívül gazdagok voltak. Nemesak nagyszerű építkezések pontos leírását és ábráit bírjuk, de még kőszobrokra, bronzból öntött istenségekre, kő- és rézlapokra vésett felírásokra s régi pénzekre is terjeszkedtek ki a kutatások, úgy, hogy ezek tekintetében meglehetősen helyes fogalmat alkothatunk magunknak a régi jávai művelődésről. E kutatások azonban csak a jelen század elején vették kezdetüket, czelött a régi műkincsek el voltak temetve s csak mondák után lehetett létezésükre következtetést vonni. A műemlékek ismerete nélkül pedig lehetetlen volt ítéletet hozni Jáva régi történetéről s arról, hogy mily viszonyok uralkodtak ott, mielőtt az izlam vallás elterjedt. Az ősök nagysága, a művek, melyeket teremtettek, ismeretlenek voltak a mai jávaiak előtt s csak egyes, általok még tévesen is magyarázott hagyományok tartották fenn magokat.

Ama régi jávai építkezéseket, melyek eddigélé fölfedeztetek, három csoportra szokás felosztani. Vannak paloták, továbbá vízvezetékek tavakkal vagy kövel kirakott fürdőikkel, melyek alkalmasint leggyakrabban a királyi paloták tartozékát képezték, de ezektől különállólólag lévén szerkesztve, talán nyilvános használatra is voltak szánva, végtére pedig, és ezek a legnevezetesebbek, a vallási építkezések. Mindamellett azonban, hogy ezt a három csoportot szokás megkülönböztetni, tulajdonképeni palotának, úgy a mint mi értelmezni szoktuk, romjaival nem találkozunk. Alkalmasint a paloták nem voltak elég szilárdan építve, hogy képesek lettek volna az idő viszontagságainak, az égélj befolyásának s a számos háborúnak ellentállani. Ama részletek pedig, melyek téglából, fából vagy bambusból voltak, egészen eltűntek, mert ez anyagok természetöknél fogva az enyészetnek ki voltak téve. Még a falakból és kapukból is, melyek a régi hatalmas városokat bekerítették, vajmi gyér maradványokra találunk s őszinteséggel be kell vallanom, hogy az egyházi építkezéseket kivéve, vajmi hatalmas képzelő tehetséggel kell bírni, hogy a szórványosan fölfedezett alapzatokból magunknak ezen építkezésekről kielégítő képet alkossunk.

Az egyházi emlékek részint oly imahelyek, melyek sziklába vannak vésvé, vagy természetes barlangok, melyek ily nemű czélokra használtattak fel; továbbá templomok vagy azok egész csoportjai, melyek különböző alakkal és nagysággal bírnak és végre oly magaslatok, melyek terrasse alakkal bírnak és melyek tetején egy kis templom vagy pedig egy istenszobor leplezetlenül vagy födélzet alatt áll.

Ez utóbbi építkezések, melyek lépcsőzetesen emelkednek fel, gyakran semmiféle belső helyiséggel nem bírnak, vagy legálább semmiféle nyílással, melyen át a belsőbe lehetne hatolni. Ily szerkezetű, Jáva legnevezetesebb műemléke: a Boro-Budur. Ezek oly egyházi építkezések voltak, melyek czélja vala a hívők vallásos érzelmét felébreszteni és zarándoklási pontokül szolgáltak. Össze is sereglettek évenként a hívők ezrei ily helyeken, hogy hódolatukat fejezzék ki azon istenség iránt, melynek tiszteletére ezek szentelve voltak.

Legnevezetesebbek ezek közt a budhista emlékek, melyek

már szép fekvésök által is feltűnnek. Úgy látszik, ez lényeges kelléke volt e szentélyeknek, mert mindenütt, hol Budha követőinek nyomaira találunk, csodálni fogjuk, mily ügyességgel választották ki a legszebb fekvésű helyeket és magaslatokat, honnét tágas kilátás terül el és lehetővé válik, hogy az utas már távolról képes felismerni a szent helyet.

Néhány kivétellel igen bajos volna egészen határozottan kimondani, hogy Jáva azon régi szentélyei, melyek eddig fölfedeztettek, mily vallásfelekezet által építettek, mert nagyobbára igen megkárosult állapotban vannak, de még azon körülmény is járul hozzá, hogy képes volt-e bármely felekezet is magát idegenszerű elemtől óva tartani? A szobrok és faragványok, melyek hajdan a szentélyekben, vagy azok közvetlen szomszédságában állottak, szétromboltattak s elhelyeztettek onnét, hol eredetileg állhattak, sőt némelyek oly távolra vitettek el, hogy még nem volt lehetséges meghatározni, honnét származnak.

Annyit lehetne állítani, hogy a szentélyekben talált szobrok világosan mutatják a vallásfelekezetet, melynek szentelve voltak, de épen Jáván találjuk vajmi gyakran, Budha szobrát a brahman istenségek közt. Azt talán még meglehetne ilyenkor határozni, melyik felekezet követte a másikat, de lehetetlen volna megmondani, mily mértékben birt fölényen a másik felett vagy egyesülésök mily fokig terjedett s mekkora befolyást gyakorolt a szentély díszítményeire.

Az eddigi kutatások folytán sikerült körülbelül kideríteni, mely korból származnak a jávai romok. Értékes felírások találtak, melyeken az évszámok világosan ki vannak téve. Ezek átszámítva azt mutatják, hogy a legrégibb felírások 840-ből, az utolsók pedig 1450-ből származnak. Nem következik azonban, ebből, hogy régibb romok ott nem léteznének, mert fájdalom épen a legnevezetesebb építkezéseken feliratok nem találtak. Ezek közé tartozik Boro-Budur is.

Mindenesetre a legrégibb szentélyek azok, melyek Jáva keleti részeiben a Djeng hegységen találtak. E hegység tetejéről terjedt el lefelé nyugatra a brahman vallás. Ezek az egyedüli szentélyek, melyek régi brahman jellegüket teljesen megtartották, az egyedüliek, melyeken semmiféle budhista be-

folyás nem észlelhető. De nem a brahman építkezések azok, melyek leginkább magokra vonják az utas figyelmét, sokkal szebbet, sokkal nagyobb szerűt teremtett Jáván a budhismus, mi annyival is inkább csodálatra méltó, mert tényekkel látjuk bebizonyítva, hogy a budhismus ott nem ama eredeti tiszta alakjában létezett, minővel az oda átvitetett; befolyást gyakorolt reá az ősi vallás, melyről még tiszta fogalmaink nincsenek, de melynek létezésére mégis következtetni lehet, miután Jáván oly istenségek tiszteltettek, melyek Indiában nem léteztek soha; lényeges befolyást gyakorolt reá a brahmanismus, melylyel karöltve egymás mellett fejlődött és terjeszkedett ki. És valamint a brahman vallást illetőleg csakis a Djeng szentélyei az egyedüli tisztán brahman emlékek, úgy a budhismus is bír egy műemlékkel, melyen teljes eredeti tisztaságában és pedig legnagyobb szerű módon nyilvánúlt. Egy műemléket emelt Jáván, melylyel fölfülmulta minden ottani építkezéseit, fölfülmulta a brahman templomokat és oly művet teremtett, mely az ázsiai szárazföld leghirnevesebb emlékeivel kibírja a versenyt.

E műemlék a Boro-Budur, mely Jáva közepe táján Kadu nevű helytartóságban fekszik. Széles völgy közepén, nem messze Magelang várostól, a Progo és Ello folyók egyesülésénél kis domb emelkedik, e domb tetején állanak a műemlék romjai, melyek ma is még oly karban vannak, hogy hajdani ép állapotáról igen könnyen alkothatunk magunknak helyes képet.

A műemlék gula alakú, kilencz emelettel bír, melyek lépcsőzetesen emelkednek egymás fölé. E szentélynek belseje nincs; mint egész képezte a tisztelet tárgyát s a zarándokok a lépcsőkön másztak fel, hogy a legtetején ülő Budha szoborhoz eljussanak. Sajátságos dolog, hogy Jáva régi írott hagyományai az úgynevezett Babadok, melyek állítólag mindent magokban foglalnak, a mi Jáva múltjára vonatkozik, a sziget e legnevezetesebb műemlékét hallgatással mellőzik. Igaz, hogy mai nap a tudósok nagy hitelességet nem tulajdonítanak a Babadoknak, melyeket későbbi származásuaknak mondanak, midőn a Boro-Budur létezéséről már megfeledeztek. De nem kevésbé nevezetes, hogy a mondák, melyek e műemlékről léteznek, szintén későbbi származásuak és azon korból valók,

midőn ez újra fölfedeztetett és a föld által eltakart romjai kiásattak.

1814-ben történt, midőn Sir Stamford Raffles, angol kormányzó, Samarang városában tartózkodott, hogy azon hírt hozták neki, hogy Kadu tartományban egy domb tetején földdel és erdőséggel fedve egy nagy hindu templom fekszik, mely valószínűleg igen régi. Mire Sir Raffles azonnal megbízta Cornelius hadnagyot, hogy haladéktalanul vizsgálja meg ama romokat, melyeket a bensülöttek Boro-Budur névvel jelöltek meg.

Mint hogy azonban január havában kapta meg Cornelius e megbízatást, ép akkor, midőn az esős idény uralkodik Jáván, működését öt hónappal volt kénytelen elhalasztani, mely idő letelte után nagy erővel fogott az ásatásokhoz.

Óriás munka lehetett ez, melyből láthatjuk, hogy a buja természet mennyire lepte el a nevezetes építményt. Cornelius különösen kiemeli, hogy kétszáz munkás, negyvenöt napon át volt szüntelen elfoglalva, hogy a fákat kivágják, a bokrokat és mohot fölperzseljék és a földet, mely a romokat takarta, eltávolítsák.

Corneliustól vannak tehát az első méretek és leírások a Boro-Budurról, melyek még ma is zsinórmértékül használtak. Ez időponttól kezdve ismeretesekké váltak e romok széles e világon, utasok látogatták meg Jáva szigetét s nem mulasztották el a budhismus eme nagyszerű emlékét megtekinteni; úti leírásaikban pedig, ha röviden is, megemlékeznek róla. Így lassankint egész kis irodalom fejlődött ki a Boro-Budurról, mely munkák közül kiváltképp ki kell emelnünk: S. Raffles, Crawford, A. von Humboldt, F. C. Wilsen, J. F. G. Brumund, F. Junghun stb. munkáit, melyek közt több monographia is található.

Természetes, hogy e becses munkák közül a legtöbb holland nyelven jelent meg s e körülménynek tulajdonítandó, hogy az angol irodalmat kivéve, Európa többi irodalmaiban alig találunk nevezetesebb dolgot, mely e tárggyal foglalkoznék. De még a műtörténeti munkák is, melyekben Németország oly gazdag, csak vajmi keveset tárgyalják. Így például F. Kugler »Kunstgeschichte« című munkájában

I. 326. lap egy kis rajzot közöl róla, de alig néhány sorral magyarázza azt.

És már-már a holland nehézkes természetnek lehetett volna tulajdonítani, hogy e nagyszerű műemlék nem eléggé ismeretes, kivált a külföld előtt, mely a holland irodalommal eléggé nem foglalkozik; már már szemrehányásokat lehetett volna tenni Holland és gyarmatai kormányának, hogy talán nem eléggé ismerik fel és méltatják ama nagy műkincset, melyet a Boro-Budurban bírnak, azt nem ismertetik és nem gondoskodnak arról, hogy képekben és rajzokban hozzáférhetővé váljék a tudomány azon férfainak, kiknek hivatásuk földünk műtörténetét ez irányban is kifejleszteni. Midőn végre 1873-ban Leydenben dr. C. Leemans a leydeni múzeum igazgatója kiadta a maga nagybecsű művét »Boro-Budur of het Iland Java,« mely munka 1874. francia fordításban is meg jelent.

Ez kétségkívül epochalis munka e műemlékről, mely háttérbe szorítja mindazt, mi eddig e tárgyról megjelent. Ha szövege nem egészen meríti is ki anyagát, sőt inkább az által, hogy Jáva régi műtörténetébe mélyed, feltárja előttünk, hogy még mennyi kutatás leend szükséges, hogy e tekintetben az ismeretek kellőképp kifejtve legyenek, habár számtalan kérdést vet fel, melyekre a megoldás még hiányzik, mint szerző azt maga elismeri, mégis halhatatlan érdemet szerzett magának dr. Leemans. E munka, melynek legnagyobb részét a képes atlas képezi, becsben és értékben csak nőttön nőni fog, kivált akkor, ha a tudomány a budhismus tekintetében bővebb kifejlődésre fog jutni és a lehetőség elő fog állani, mind ama kőfaragványokat megmagyarázhatni, melyek ép a Boro-Budur legnagyobb becsét képezik, és melyek előttünk feltárva ugyan, de megfejtve nem, ezernyi emléket és adatot tartalmaznak a multból.

Leemans maga ugyan sohasem utazott a hollandi gyarmatokban, nem volt alkalma a Boro-Budurt saját szemével látni s mégis ő volt az, ki ezen emlékről a legnevezetesebb munkát adta át a tudománynak. Bő ismeretei, fáradhatlan kutatásai és ernyedetlen buzgalma legyőzték vele a legnagyobb nehézségeket s nevét mindenkorra megörökítették Jáva műtör-

ténetében. Ez egyébiránt oly jelenség, mely Hollandiában gyakrabban fordul elő, mert ép a legjobb munkák, gyarmataikról, oly férfiakról vannak, kik sohasem utaztak arra. E munka kivált F. C. Wilsen és J. F. G. Brumund, a gyarmati szolgálatban álló férfiak munkáiból van egybeállítva, melyeket ezek a főkörmányzó meghagyásából az ötvenes évek elején dolgoztak ki. E két férfiú iratait állította egybe Leemans, oly formán, hogy a különálló művek egy egészzé olvadtak össze, kiegészítette őket más iratokkal, felhasználta majd mind azt, mi eddig a Boro-Budurról megjelent és saját becses megjegyzéseivel és tett kutatásaival kibővítve, létesítette e páratlan művet.

Alig volnánk képesek elhinni, mennyi fáradságba került e munkát létrehozni, melynek történetét szerző munkájának előszavában oly egyszerű módon közli velünk. Ugy szólván csak a tényeket említi történeti egymásutánjokban és saját munkásságáról is csak ily formán emlékezik meg. Pedig csak e munkából tudjuk meg, hogy a hollandi kormány igenis jól fogta fel Boro-Budur romjainak nagy értékű műbecsét, miszerint már 1816 óta fáradozik azon, hogy pontosan fölvéssenek és rajzok készíttessenek róla, melyek által érthetőkké váljanak a leírások s a világ ismerkedjék meg e romok nagyszerűségével.

De mindenkor oly számtalan nehézség gördült mind ezen törekvés elé, hogy ezen szép tervek kivitele a távol jövőbe látszott elodázva lenni. Igen nehéz volt ez oly fontos munkának megfelelő művészeket találni, kik hajlandók lettek volna azt magokra vállalni, azután sok időt kellett volna erre szentelni, mi a tropikus ég alj alatt igen komoly akadály; végre pedig ilyféle vállalat nagy költségeket is von maga után. Ezek elégséges akadályok arra, hogy valamely kormányt még oly becses munka kivitelétől is visszariaszszanak.

Végre úgy látszott, mintha a feladat nehézségeit legyőzni lehetett volna, mert azon találmány, mely Daguerre nevét mindenkorra híressé tette, oly eszközt látszott nyújtani, mely teljesen elégséges lenne s a kormány azt rögtön felhasználni kívánta. 1844-ben A. Shaeffer azon megbízást kapta a gyarmatok minisztériumától, hogy szerelje fel magát a szükséges

eszközökkel és menjen el Jávára, hogy a műkincseket ily módon levegye. Egy évvel később Shaeffer megkezdte működését a Boro-Buduron is s rövid idő múlva 58 fényképet készített el mutatványúl. De e vállalat, fájdalom, csakhamar czélhozvezetőnek nem bizonyodott. Az első ily képek jelenleg is Leidenben, az ethnographikus múzeumban őriztetnek s noha csodálnunk kell, hogy akkor, midőn a fényképészet még csak fejlődni kezdett, ily levételeket voltak képesek előállítani, ezek még sem feleltek meg a kívánt czélnek, mert utánok pontos rajzokat készíttetni nem lehetett. Sok vajadás után tehát ismét az egyszerű rajzhoz tértek vissza s 1849-ben két jeles férfi M. Wilsen és Schönberg Mulder bizattak meg e feladattal, kik 1853-ig szüntelen ezen fáradoztak s részletenkint beküldötték az elkészült rajzokat.

Igy készültek el a rajzok, melyek közül a Wilsen által készültek minden dicsőretet érdemeltek. Fájdalom, nem ugyanazt lehetett mondani Schönberg Mulder rajzairól. E férfiú inkább építész és mérnök volt s így a művészi rajz nem képezte annyira mesterségét. Kiviláglott ez rajzaiból, melyeket nem is kellett soká tanulmányozni, hogy meggyőződjünk arról, hogy hiányzik bennök minden helyi jelleg és sajátosság.

Ez igen nagy baj volt, melyen segíteni kellett s ismét sok időbe és fáradságba került, hogy Schönberg Mulder rajzai kijavíttassanak. 1855 új korszakot nyitott meg e munkára nézve. A rajzokból némelyek C. W. Mieling kir. könyvnyomdásznak adattak át, ki csakhamar elkészült mutatványaival, mire miniszteri határozat folytán a kiadandó munka föltételei megállapítottak. S 1856. február havában dr. Leemans bízott meg az egész munka ellenőrzésével és kiadásával.

Ez volna röviden összefoglalva, a mit a hollandi kormány 1816-tól 1856-ig tett, a Boro-Budur megismertetése tekintetében, addig míg dr. Leemans vette kezei közé az óriás munkát. Ugy hiszem, felesleges lenne szavakkal méltatni e férfiú érdemeit, mert bárki csak egy pillantást is vessen munkájára, rögtön át lesz hatva annak nagyszerűségétől, érdemeit hangosabban bizonyítják a tények, szembeötlőbben, mint ékes szavak. A tényeket egyszerű történeti egymásutánjokban elősorolva, a munka előszavában olvashatjuk, meggyőződhe-

tünk arról, mily számtalan új meg új akadályokkal volt szükséges megküzdeni, míg végre 1873-ban napfényre került a nagyszerű mű, miután 17 évi szüntelen munkát és fáradságot szentelt reá az érdemeiben megőszült dr. Leemans.

Midőn 1876-ban Jáva szigetét beutaztam, Magelang városában Kadu tartomány helytartójánál legelőször volt alkalmam e munkát láthatni, mely eddigelé még Európában is oly kevésbé ismeretes. Csak kevés könyvtár dicsekedhetik azzal, hogy tulajdonul bírja, miért is kiváló méltatást és elismerést érdemel a hollandi kormány azon bőkezűsége, mellyel fogva a külföld könyvtárainak úgy mint egyeseknek is legujabban ajándékolja ez értékes munkát.

Alkalma nyílik így bárkinek a távolban is megismerkedni a buddhizmus egyik legnagyobb szerű romjával, mely habár a tudomány által még nincs eléggé kikutatva és megmagyarázva, így bizonyára legalább azon méltatásban fog részesülni, melyet földünk ily nemű műkincsei megérdemelnek.

Miután pedig hazánkfiai közül csak kevesen utaztak a tropusok e vidékeire, csak vajmi kevésnek jutott a szerencse Boro-Budur romjait a helyszínén tanulmányozhatni; örömet ragadom tehát meg az alkalmat, hogy hazánk nyelvén írjak néhány sort, melyekből e romok nagyszerűségét megismerni és azok művészi becsét méltatni tanuljuk.

Időközt a fényképészet nagyművű haladását tett és Boro-Budur romjai nem egyszer vétettek le. Érdekesekek e fényképek is, mert keletkezésük kora szerint láthatjuk rajtuk, mennyit szenvednek a romok a gyakori földrengések által. Különös becsesel bír Klingsberg fényképész gyűjteménye, melyet a gyarmati kormány megbízása folytán, a 70-es évek elején készített.

E munkában, mely 500 folio fényképet tartalmaz, leábrázolva találjuk Jáva minden eddig fölfedezett műemlékeit. De felette ritka és becses munka ez, melyet még Hollandiában is csak egynémely könyvtárban találtam meg.

II.

Februárius 2-ikán délben volt, midőn Djokjakarta fejedelemiségéből Magelang városába érkezünk. A város meglehe-

tős nagy, sok chinai lakja és jelentékeny kereskedelemmel bír, főleg indigóban. Szép fasorok vezetnek innét az Alun-Alun, vagyis nagy gyülekezeti tér körül, melynek végén, hasonlóan óriás varingin fák árnyában, gyönyörű kert közepén, a hollandi helytartó lakóháza fekszik. Hasonló jelleggel bírnak e székhelyek egész Jáva szigetén, rögtön otthonosnak érzi magát ott minden utas, ki egy-kettőt látott közülök, ugyanaz a felosztás ugyanaz az általános külső jelleg, mely kivált a turistának tűnik fel, ki hamar utazik s így élénk és általános benyomást visz magával. De ha általában véve a külső hasonlatosság meg is van, itt mégis nagy meglepetésben részesülünk, mert legyen bármennyire is szemünk már hozzászokva a tropikus természet pompájához, várakozásaink mégis fölül lesznek múlva s ha Jávat méltán nevezték el India kertjének, úgy bizonyára igazat fogunk adni Jáva lakosainak, kik Kadu tartományt nevezték el Jáva kertjének.

A residens lakóháza, mint mindenütt, alláz, nem nagy s elfül fedéllel ellátott kőterasszal bír, melyet pandoponak szokás itt nevezni. Ez előtt kerti plateau terül el; szép zöld pázsit, csillámló virágágyakkal. Jobbra balra két-két óriás varinga fa, melyek terebélyes ágakkal mintegy keretbe foglalják a képet, melynek háttére nyitott, mert a plateau lejtővel végződik, melynek alján a Progo folyik. Ezen túl igen kultivált völgy terül el, mely a kúp alakú Sumbing vulkánal és magas hegylánczsal van bekerítve. A plateauról csak a hegy teteje látszik, mely végső csucsaig erdőséggel van benöve, nem látni rajta semmi sziklát s közvetlenül a zöld kúpból fehér kénfüst emelkedik fel.

És az előttünk fekvő virágágyakban kőfaragványok fekszenek, előhírnökei annak, hogy régi romokban gazdag vidékre jutottunk; a középső virágágyban pedig kőalapon piros pelargoniumok közt egy ember nagyságú ülő Budha-szobor van elhelyezve. A Boro-Budurról származik ez, évszázadokon át ott ült egy fülkében száz meg száz társával, most pedig e plateaut ékesíti s itt folytatja merengéseit a Nirvánában. De ha valahol, úgy bizonyára itt merengésbe fog süllyedni minden utas, ki e helyre lép, oly hatást gyakorolnak reánk, mit a természet és emberi kéz teremteni képesek voltak; álomnak véljük, mi előttünk feltárul s színházi díszítményhez hasonlóan szemünk

előtt lebeg. S valóság mégis minden, hozzá szokik szemünk még az ily kies látványhoz is. A kik pedig itt laknak, egykedvelőleg mutatják nekünk, nem bír már kecsesel reájok, mert a tropusok alatt mindenkor minden egyforma, örökös a nyár s a kép mindenkor ugyanaz.

Másnap korán reggel a jávai regens, benszülötti ruháiba öltözve, négy lovas hintóval jön értünk, mire a hollandi residens kíséretében a kirándulásra indulunk, melyre már minden szükséges előkészület megtéetett, hogy a nagyszerű budhista romokat kényelmesen megszemlélhessük.

Sajátságosul bat minden utasra, hogy itt mindig két ural van dolga. Az egyik a benszülött regens, ki látszólag uralkodik, a másik pedig a hollandi residens, ki tulajdonkép a főszemély s kinek engedelmé nélkül az elsőnek semmit sem szabad tennie. Az egyetértés különben külsőleg teljesen meg van kötök s vetélkedve halmoznak el szívessegekkel.

Kocsink a fásorok árnyában vágatva indul meg. A távolság, melyet a Boro-Budurig meg kell tennünk, csak néhány pál, lovakat minduntalan váltunk. Széles fészerek alatt állunk meg ilyenkor, melyek az országút szélességével bírnak; mindenütt készen várnak fogadtatásunkra friss posta-lovak. Szükséges építmények az ily tetők, e tropikus égály alatt, hogy az utas védve legyen a nap sugarai és eső ellen, de hidakon is találjuk ezeket alkalmazva, hogy a fa az idő viszontagságai ellen védve legyen. Szebbnél szebb festői tájak vonódnak el mellettünk, a tropikus természet minden szépségét feltárja szemeink előtt. Néhány »kampongon« vagy helységeen megyünk át. Sűrű kokuspálmafák árnyában rejtőznek ott el a bambusz fonadékból épült kis nyitott kunyhók; öles nagyságú banana levelek sövényét képeznek körülöttük, legápoltabb melegházi növényeink mint gaz tenyésznek itt az udvarokban. A lakosok kifutnak az útra, hogy elhajtani lássanak s tiszteletteljesen köszöntenek. Magán az úton nagy a forgalom; férfiak, asszonyok seregeseen vonódnak el mellettünk terményeikkel meg-rakva, melyeket a városba visznek; oly cultura létezik itt, mint Európa legműveltebb vidékein. A férfiak büszkén járnak, meglátszik bennök a hindu vér s mindenkor övükön ott lóg a

kriss. Az asszonyok meggörbülnek a nehéz teher alatt s azon fölül még gyermekeiket is czipelik magokkal.

Tovább egy óránál kocsizunk így, midőn Blondo nagy helységbe érkeziünk. Itt a helység előjárói lóháton fogadnak s banderiumkép csatlakoznak hozzánk. Idáig ugyanazon úton mentünk, melyen Djokjakartából jöttünk, most azonban hirtelen jobbra fordulunk s rövid idő múlva Mendut helységhez érkeziünk, hol szép fásor végén egy nevezetes budhista templom romjai láthatók, melyek történeti kapcsolatban vannak Boro-Budurral.

Csak tizenhárom év előtt fedeztetett fel e templom, addig domb takarta el, melyre nézve érdekes magyarázatokat beszélnek el nekünk. Némelyek szerint ugyanis e domb mesterségesen hordatott volna össze a templomra, hogy a mahomedán pusztítások ellen megvédjék. Mások pedig az állítják, hogy hajdan az építkezésnél szükséges lett volna az ily domb emelése, hogy a köveket magasra lehessen felhordani, miután a földrengések mindennemű állvány felállítását megakadályozták. Ha az épület készen volt, a domb ismét elhordatott, de miután e templom valószínűleg az izlam vallás elterjedésekor épült, a domb már nem hordatott el. Egyébiránt e tartományban több helyen láttunk még ily dombokat s könnyen meglehet, hogy még igen érdekes műkincsek rejlenek alattok.

Mendut temploma nem nagy, gúla alakú és igen jó karban van. Falai telve vannak domborművekkel, melyek nem igen finomak s megmagyarázva még nincsenek. Az építési módor kezdetleges; egyes kövek minden vakolat nélkül vannak egymásra rakva, oly módon, hogy egyik oldaluk az épület belső része felé mindig egy kissé kiáll, míg végre az egész épület csúcsban végződik. Kőlépeső vezet fel a bejáráshoz. Belül úgy néz ki e templom, mint egy nagy kemence. Közepében egy óriás kőszobra ül Budhának. Nevezetes, hogy az istenség nem rendes modorában, keresztbe vetett lábakkal ül, hanem ezek az ülőhelyről egyenesen lelógnak. Kezeit pedig magyarázó mozdulatban tartja maga elé. Két oldalán jobbra és balra egy egy más nagy emberi alaku szobor áll. Ezek, mint mondják, a föld nagyjait ábrázolják, kiknek magyarázatot tart Budha. A falakon fülkék látszanak, melyekben szintén lehettek szobrok.

Különös műbecsessel e szobrok azonban nem bírnak, durván vannak kifaragva s csakis történeti szempontból érdemlik a megszemlélést. A földrengés nyomai észrevehetőek ezen romon is, számos repedés vonúl el rajta végig, melyek évenként szaporodnak.

A nép szájában e templomról is keringenek mondák, csak hogy nagy hitelességet ezeknek nem szabad tulajdonítanunk, miután bizonyára újkoriak.

Egyet közölök azonban mégis fel kell említenünk, mely szerint egy Dewa Kezuma nevű herceg és hatalmas jávai fejedelem egykoron nagyon megsértette volna egyik udvari tisztjét. Mire ez, engesztelhetlen természeténél fogva, csak azon törte fejét, mikép boszúlja meg magát.

A fejedelemnek pedig volt egy kis leánykája, egyedüli gyermeke, valódi boldogsága s életöröme. Erre vetette szemeit a bosszúvágó udvaronc s egy napon elrabolta a kis leányt.

Évekig hiába kereste a fejedelem eltűnt gyermekét, hiába barangolta be az egész vidéket, semmi nyomát sem bírta megtalálni. Tizenkét év mulik így el, midőn egy feltűnő szép leánynyal találkozik a fejedelem. Ez az ő lánya, de meg nem ismeri, szerelmes lesz belé, nőül veszi s e bűnös viszonyból gyermek születik.

Az udvaronc most látja elérkezettnek a pillanatot, hogy bosszúját élvezze s a fejedelemnek feltárja a rémitő titkot. Dewa Kezuma erre kétségbeesik, érzi, mily súlyos bünt követte el s papjai tanácsára nem marad neki egyéb hátra, mint hogy magát az anyával és gyermekkel négy fal közé zárassa s így végezze életét bűnbánatban. Mindazonáltal a büntetést elengedik neki, azon feltétel mellett, hogy tíz nap alatt egy Boro-Budurt építsen. A feladat rémitő, de mégis új remény éled fel benne s fejedelemsége minden művészeivel és munkásaival hozzá fog az építéshez.

A tíz nap elmúlik és a Boro-Budur kész minden faragványával. De rémitő fölfedezés! A faragványok összeszámtatnak s im egy hiányzik ama számból, mely feltételül ki volt tűzve. Lehetetlen tehát, hogy a szerencesetlen balsorsát kikérülje, az istenek engesztelhetetlenek. Ő, felesége és gyermeke

köszobrokká változnak át, s ily állapotban találja meg őket az utókor, Mendut templomában.

Innét utunkat folytatva, a Progó folyón kompon kell átkelnünk. Tisztán látni innét a Merapi és Merbabu ikerhegyeket, melyek közül az első hatalmasan füstölög.

A folyón túl közvetlenül az út mellett ismét egy kis templom romjai állanak. Így lépten-nyomon akadunk nevezetességekre.

A templom neve Tjandi Pavon, mi annyit jelent, mint »konyhatemplom«. Alakja sokban az előbbihez hasonló, csak hogy sokkal kisebb; tíz méter magas s ugyanannyi széles. De mit művelt itt a tropikus természet? Egy óriás pamutfa árnyában rejtőzik a rom, a gyökerek módot találtak a köveken áthatolni s a falakat körül fenni. Szétrepedt s darabokra hullott az egész templom, melyet azonban a számos gyökerek hálóhoz hasonlóan összefonva tartanak. Így tehát nemcsak a földrengések, nemcsak az égélj káros befolyása s az emberi kezek fenyegetik a régi műemlékeket; a tropikus természet ellentáthatatlan ereje nagy mérvben hozzájárul a romlás művéhez. S aránylag hamar történik ez mind, ha akadály nem gördítették elé; e fát is csak 150 évesnek mondják s im mily óriás előtt állunk, mely 200 lábnyi magasságig emeli koronáját.

A Boro-Budur közvetlen szomszédsága igen természetesen összeköttetésbe hozza vele e kis templomot is. De okadatolt is e feltevés, ha szemügyre vesszük, mily hasonlatosság létezik a falakba vésett képek és a díszítmények közt. Részletesen kifejti ezt dr. Leemans a maga könyvében, pontosan közli Wilsen méreteit s teljesen osztozik az utóbbi nézetben, hogy e templom nyughelyül szolgált a zarándokoknak, kik Budha szent hegyére vándoroltak, itt megpihentek, megtisztíthatták lelkeiket és kellőképp készülhettek elő ama nagy meglepetésre, mely a Boro-Budurban várakozott rájuk.

Sokan azonban azt hiszik, hogy itt tartózkodtak a Boro-Budur papjai, itt főztek, mit némely faragványból véltek kimagyarázni s azért neveztetett volna is el Tjandi-Pavon, azaz konyhatemplomnak.

E ponttól kezdve, a kociút lejtősen vezet fel egy dombra, melynek tetejét a Boro-Budur koronázza. De egyelőre

még nem látni semmit a romokból, jobbra-balra sűrűség környezi az utat. A domb, mint már említettük, a Progo és Ello folyók összefolyásánál fekszik, 150 láb magas és egészen szabályos alakkal bír; miért is még nagyon vitás kérdés, vajjon természetes vagy pedig mesterséges domb-e?

A lovak csak lépést vonják magok után kocsinkat. Lassankint kijutunk a sűrűségből, a domb teteje feltűnik előttünk; a felfelé tekerődő utat terebélyes sycomor fák szegélyezik, melyeknek törzsei közt a tropikus természet buja zöld növényei közé merülten óriás szürke trachyt-rakást pillantunk meg, maradványait a régi hindu építézet egyik legnevezetesebb művének. Még egy fordulás és a szép fasor végén im ott állanak előttünk a Boro-Budur maradványai. Az út szélén is faragványok fekszenek, oroszánok és chimérák.

Nem mondhatnám azonban, hogy várakozásaink, melyek igen magasra vannak felcsigázva, az első megpillantásra ki lennének elégtve. Ellenkezőleg, bizonyára többet vártunk, mert a Boro-Budur távolról nem mutat semmit, csak egy óriás halmaza az egymásra rakott köveknek. De ha közelebb jutunk, ha képesek vagyunk egyes részleteket megkülönböztetni, ha megpillantjuk a száz meg száz fülkét, melyekben Budha szobrai ülnek s még inkább közeledvén, az egyes emeletek tisztábban tűnnek fel előttünk s észreveszszük, hogy minden kőfaragványokkal van ellepve, akkor bizonyára növekvő meglepetésünk valódi csodálkozássá változik át, alig bírjuk felfogni, hogy emberi mű az, mely előttünk feltárul.

Négy ily feljárás vezetett fel e szentélyhez, mely négy-szegletes gulához hasonló. Alapjának oldalai 100 meter hosszúsággal bírnak, a melyeken lépcsőzetesen 9 emelet különböztethető meg. Az öt első emelet tömör egészet képez, galeriák vezetnek körös-körül, melyek relieffekkel vannak ellepve; közben-közben pedig szabályos távolságban egymástól e faragványokat fülkék váltják fel, melyekben Budha szobrai ülnek. Az utolsó négy emelet pedig csupa óriás nagyságú lotus virágkőből, melyek üvegharangokhoz hasonlóan ismét Budha szobrokat takarnak el. Oldalaik azonban rács alakjára ki vannak vésve, úgy, hogy a szobrok jól kilátszanak alattok. Végre a 9-ik emelet egy óriás ily kólótus-virág, mely alatt a legnagyobb

Budha-szobor ül, ez képezi az épület végső csúcsát, ebben központosúl az egész szentély magasztossága és a budhista vallás szellemi tökélyének kifejezése.

A szentély magassága szélességének egyharmadát teszi. Négy oldalán aránylag keskeny lépcsők vezetnek fel, ezeken jutni az egyes emeletekre s miután mindig egy vonalba vannak helyezve, a távlat még sokkal többet mutat s e lépcsők alólól tekintve, valóban azon benyomást gyakorolják reánk, mintha az égbe vezetnének fel, Budha magasztos személye elé.

Fájdalom, eddig még semmiféle felírás sem találtatott e műemléken, melyből pontosan lehetett volna megtudni, mely évben épült. Így tehát ismét csak feltevések előtt állunk. Azt hiszik, hogy a Boro-Budur egyike az utolsó budhista műveknek, mit kivált azzal támogatnak, hogy nem volt soha teljesen befejezve sok dombormű nem készült el egészen. Ezt pedig az izlam vallás elterjedésének tulajdonítják. Dr. Leemans és mások a VIII-ik századba teszik létrejöttét, mint azon időpontra, melyben a budhismus legfőbb virágzását Jáván elérte s e műemlékben adott anuak látszólag kifejezést.

Nem kevesebb nevezetes, hogy magának e romnak elnevezésére nézve sincsenek még tisztában a vélemények, mert a hány szaktudós irataihoz fordulunk, annyiféle magyarázatát fogjuk találni a Boro-Budur elnevezésnek, mi kétségkívül azt bizonyítja, hogy a tudományos kutatásoknak ott még igen tág tér nyílik. Némelyek azt állítják, hogy a név Boro a régi jávai nyelven ezermilliót, vagyis egy igen nagy számot jelent; Budur pedig némileg más kiejtése a Budha névnek. Így tehát Boro-Budur a Budháknak igen nagy számát jelentené, mi ama sok alakra vonatkoznék, melyek az egész szentélyen leábrázolva vannak. Mások azt mondják, hogy a Boro szó az indus Barából származik, mi annyit jelent, mint nagy s így Boro-Budur annyit, mint Bara-Budach vagyis nagy Budha. Kétségkívül, hogy az elnevezés nem új, hanem régi s eredeti jávai, mert hozzá hasonlóval sehol sem találkozunk.

A hollandi kormány a rom fentartására nagy gondot fordít. Havonként 100 hol. forintot fizet napszámokra, hogy a kövek a burjánzó növényektől tisztán tartassanak s a nagy fasor végén, a rommal szemben egy igen csinos »Pasangan«

vagyis alház áll. Falai bambuszfonadék, teteje pálma levelek, csinos kis szobák vannak belsejében, finom gyékényekkel kirakva. Ebben szokta elszállásolni a kormány azon férfiakat, kik e romokat tanulmányozni akarják, itt vendégettenek meg előkelőbb vendégek, kik e kirándulást megteszik. Együttal azonban e ház egy hollandi őrnek lakása, ki szigoruan arra ügyel, hogy semmi el ne vitessék az emlékből és ki egyszersmind a munkásokra is felvigyáz.

Igaz, hogy a kormány talán még többet is tehetne e nevezetes műemlék fentartására, de fájdalom, a gyakori földrengések megint tönkre tesznek minden munkát. Ezt szembeötlőn láthatjuk a fényképeken, melyek közül a régiebbeken a Boro-Budur tetején egy kis fedett állvány látható, mely alatt kényelmesen lehetett a szép kilátást és az emléket fölülről élvezni. Ez ma már földrengés következtében összeomlott, de még a felső Budha szoborhoz sem szabad közeledni, mert oly hasadások támadtak a kövek közt, hogy minden lépten összeomlástól lehet tartani. Egyike legveszélyesebb pusztítóinak azonban egy kis moszat, mely lassan de feltartóztathatlanul terjed tovább s már nem egy becses faragványt tett tönkre.

De szemléljük most már meg közelről e műemléket és járjuk be egyes emeleteit. Az emléket köröskörül kövekkel kirakott árok övezi. Ezen a négy homlokzat közepén keskeny kőhidak vezetnek át, melyeken túl azonnal a szűk feljárás veszi kezdetét. Ez igen sajátzerű, de az első pillantásra meggyőződünk arról, hogy a bejárások nem készültek el egészen, valamint az azokat őrző kőoroszlánok és chimeraik sincsenek teljesen kifaragva. Crawford azt mondja, hogy találtak volna ezeken egy talányszerű verset, melyből ki lehetne magyarázni, hogy ezen utolsó munkálatok a XIV-ik században névszerint 1344-ben történtek; más tudósok azonban sokkal régiebbnek tartják ez emléket. Általában véve azt hiszik, hogy budhista művészek csinálták, kik Előkelet-Indiából jöttek át s a jávai benszülötteket csak munkásoknak használták fel, mert magok a jávaiak aligha állottak valaha a művelődés oly magas fokán. De mikép jöttek ily művészek Jávára, az sem biztos. Alkalmasint a térítési háborúk szolgáltattak erre alkalmat, talán mint megmenekültek jöttek át Indiából, midőn a X-ik században a

budhismus onnét kiűzetett. S így ismét oly kérdés előtt állunk, mely megoldva még nincs.

Dipo-Negoro jávai fejedelem ellen viselt harcokban 1825—30-ig e rom erődtvényül szolgált ép úgy, mint hajdan Olaszországban az Angyalvár és sok más becses római műemlék. Kiváló alkalmas volt pedig e célra egész alakjánál és uralkodó helyzeténél fogva, de a lefolyt harcoknak örökké látható nyomai megmaradtak rajta.

Az egész épület szürke, egyenetlen nagyságú és négyzetes trachyt kövekből van építve, melyek minden vakolat nélkül rakattak egymásra. A diszitmények és faragványok, nem előre készültek, hanem csak ott a helyszínen, midőn a falak már fel voltak rakva. Ezt bizonyítják kivált a relieffek, melyek soha sincsenek egy kőlapon, hanem a kövek közt létező hézagok minden irányában széthasítják ezeket. Némely helyen, hol a földrengések nagyobb mozgásba hozták a köveket, szintén nehéz a képet ismét összealkotni.

Néhány lépcső felvezet az első terrassera, mely két méter széles. Nagy kőlapokkal van kirakva s külső oldalán meglátászik, hogy ott gerébfalnak kellett lennie. Jelenleg csak némely helyen látni még egy ülő Budhaszobrot, mely azonban eltérőleg a többiektől, arczczal az épület felé van fordulva. A belső oldalon az egész fal domborműekkel van ékesítve, melyek jeleneteket és alakokat ábrázolnak, a budhistikus istentanból. Az egyes kisebb-nagyobb képeket oszlopocskák és diszitmények választják el egymástól. A domborművek felett pedig kidomborodik egy lépcsőzetes párkányzat, melyet sokféle kisebb-nagyobb épület koronáz. Fájdalom, ezek ma meglehetősen rongált állapotban vannak s a rajzok, melyeken kiegészítve találjuk, nem mindig felelnek meg a hajdani valóságnak, mert oly merész képzelőtehetséggel bírtak a Boro-Budur építői, hogy ezt követni alig lehetséges. Legjobban vannak fentartva a fülkék, melyek 1 $\frac{1}{2}$ méter magasak és melyekben Budha szobrai ülnek. E szobrok mindenkor teljesen egyenlők, csak a kezek tartásában van változatosság. Az alak szokott modorában keresztbe vetett lábakkal ül lotus párnán, mely vele együtt egy kőből van kifaragva. Budha minden megkívántató ösmer-

tető jelei megvannak rajta, a szokásos öltönytől egész a kis hajmécsig Budha homlokán.

E fülkék közt kis kupolák voltak s a díszítmények úgy egymásra halmozva, hogy alig lehet a romon magán a maradványokból teljesen kijózanodni.

Mind a négy oldal közepén négyszegletes ajtón át 12 lépcső vezet fel a második emeletre, mely magas gerébfal által van körülveve. A belső fal díszítése igen hasonló az előbb említetthez, csak hogy itt két sorban egymás fölött vannak a dombor-művek, melyek igen szép díszítményekkel, kerethez hasonlólag vannak egymástól elválasztva.

E képek, melyek mind Csakya-Muni életére, tetteire és átváltozásaira vonatkoznak, valódi mesterművek. Az emberek és állatok alakjai annyi izléssel és művészi tehetséggel vannak alakítva, hogy kétségteljesen a budhistikus művészet legszebb terményeinek kell tartanunk s távolról sem lehet őket összehasonlítani ama szörnyeteges alkotásokkal, melyekkel az ázsiai szárazföldön oly gyakran találkozunk.

Itt a conceptio bizonyos egyszerűsége állapítható meg, a képek nem túlterheltek, az alakok realistikus modorban vannak leábrázolva, a távlat sem hiányzik s kivált ha a szóban levő galerián, melyen legszebbek a domborművek, pontosabban vesszük vizsgálat alá az egyes képeket, bizonyára nagyon hajlandók leszünk azon férfiak véleménye felé hajolni, kik a budhismus későbbi műemlékeiben a görög classicus művészet befolyását vélik föllelni, mely a Nagy Sándor alatti hódítási hadjáratokban vette volna kezdetét.

Ha e képeket oly formán szemléljük, hogy a keleti oldalon kezdjük s innét jobbra dél, nyugot és északfelé folytatjuk, akkor a történeti sorrendet követjük és Budha egész története vonúl el előttünk. Az eljövendő Budha családjának mondája; Csudhodana apjának és anyjának Maya királynénak története. Az isteni üdvözlés, hogy Bothisatva isten megtestesülni fog benne és napvilágot fog adni Sidartha hercegnek, ki el fogja hagyni atyjának udvarát, minden multságát és földi méltóságait, le fog mondani a királyi jogarról, mely reá várakozik, azért, hogy huszonkilenc éves korában magára vegye a sze-

gény anachoréta öltönyt és legyen Csakya-Muni, a nagy reformator. Teljes epopoeája Budha történetének 1636 képben.

Eddig még csak a történet szilárd alapját követjük, mely adatok azonban nem elégségesek arra, hogy számos kép jelentőségét megmagyarázhassuk, melyek magokban tartalmaznak számos részletet Budha életéből, oly eseményeket, melyek születését megelőzték s melyekről a történet nem tud semmit. Leemans különösen Barthélemy Saint-Hilaire irataira utal, ki két Sutras vagyis hindu kánon könyvből felettte fontos adatokat merített a budhismusra vonatkozólag, de épen ha Leemans becses művében elolvassuk ama magyarázatot, melyet oly hangya-szorgalommal összegyűjtött, hogy a képekhez csatolja, akkor leginkább fogunk meggyőződni arról, hogy a mit eddig tudunk, vajmi csekély.

Egyébiránt annyit bizton lehet állítani, hogy e műemlék tiszta budhista építmény, a brahmanismus minden vegyülése nélkül. S habár a domborműveken látunk oly lényeket leábrázolva, melyek egyik vagy másik brahman-felekezet tulajdonát képezik, ezek itt nem úgy fordúlnak elő, mint a vallási tisztelet tárgyai, hanem egyszerűen mint szereplő személyek Budha életének egyes jeleneteiben, vagy oly történetekben, melyeket a hagyomány az ő nevéhez csatolt.

Ezen emeletről ismét 12 lépcsőn jutni fel a harmadik emeletre s így a negyedik és ötödikre is. Kár volna ezek magyarázatába is mélyedni, mert teljesen azonosak az előbb leírt második emelettel. Hasonló keskeny folyosó vagy galeria vezet köröskörül, hasonlóképp dombor-művek fedik a belső falat s ismét és ismét a lépcsőzetes párkányzat felett ott ülnek Budha szobrai mereven, mozdulatlanul, fülkéikben.

A domborművek azonban e három emeleten már nem oly szépek mint a másodikon, sőt több helyen nincsenek is teljesen befejezve, de azért mégis nagy műbecsők nem vonható kétségbe.

Igy jutunk fel lassankint emeletről emeletre a szentély felsőbb részeire, hasonlóan ama milliónyi zarándokhoz, kik hajdan nem csekély fáradtsággal, nélkülözésekkel és vezekléssel iparkodtak magokat méltóvá tenni arra, hogy Budha magasztos színe elé lépjenek. Apotheosiskép elvonulni látjuk

szemeink előtt Budha történetét, lépésről lépésre követjük tetteit és átváltozásait a tökély magasabb foka felé s ha valahol, úgy bizonyára a vándorláson, oly pillantást vetünk a budhista vallás szellemébe, milyenre nem egy hamar nyújtatik második alkalom. Daczára annak, hogy az egyes képek jelentőségét nem vagyunk képesek felfogni, mégis hatnak reánk folytonos egymásutánjok és óriás mennyiségök által. Gondolatainkkal beléjük merülünk, mindig mélyebben és mélyebben és szellemünk távol a földiektől, nem ismert régiókban fog merengeni. A vallási momentum az, mely a főhatást idézi elő, az, mely megrázkódtatásba hozta annyi milliók lelkeit, s mely lehetetlen hogy hatást ne gyakoroljon reánk is és szinte erőlködésbe kerül ezen építkezést tisztán a művészet szempontjából bírálata alá vennünk, mert nem földi építményt akartak létrehozói benne emelni, nem is ilyenek szabad azt tekintenünk, hanem óriás bálványnak, mely magában megtestesíti Budha vallását, őt magasztalja s követésére hívja fel a gyarló emberiséget.

Az európai művész bizonyára elég kifogást fog rajta találni, ha saját szépészeti érzékével bírálja meg e műemléket, mert mindenekelőtt is az alak semmikép sem felel meg a mi művészi fogalmainknak. Hiányzik főleg egy kellék, nincsenek nyugvópontok, melyeken a szem élvezettel megpihenne; a pillantás a részletekben vész el, melyek közt Budha ülő szobra folytonosan ismétlődik. A mit eddig láttunk, az ötödik emelet tetejéig, nem egyéb, mint egy szabályos, nehézkes gúla, melynek oldalai körül keskeny nyitott folyosók vezetnek s melynek falai díszítményekkel és domborművekkel vannak elárasztva.

Az ötödik emelet tetején azonban lényeges változást tapasztalunk az épület alakjában. A négyszögletes alak körre változik át, a keskeny folyosók nem ismétlődnek többé, három nyitott emelet előtt állunk, melyeken óriás kőlotuszvirágok, haranghoz hasonlóan, mindenkor egy kört képeznek a nyitott teraszon.

Ezen három emelet teljesen hasonló egymáshoz, úgy, hogy egy pillantással áttekinthetjük. Hasonlókép az előbbiekhöz, széles kőlapokkal vannak kövezve és különös gond van fordítva arra, hogy az esővíznek lefolyása legyen. Mindegyik

emelet csak $1\frac{1}{2}$ méterrel emelkedik a másik fölé s mindenütt hét-hét lépeső köti össze. De itt a lépesőknek nincs korlátjuk s minden díszítmény mellőzve van.

A lotuszvirágok egyenletes távolságban emelkednek fel egymástól. Az első emelet körül 34 van, a második körül 24 s a harmadik körül 14, így tehát összesen 72. Harangoknak, vagy kupoláknak is lehetne ezen épületekét elnevezni, melyek a budhista építészetben igen gyakoriak s *dagob* név alatt ismeretesek mindenütt, hová e vallás elterjedt.

Alakjuk teljesen egy felfelé fordított lotuszvirág kelyhéhez hasonló, melynek oldalai körül szabályos távolságban négyszögű nyílások vannak átvésve, és e nehézkes kőépítménynek könnyűded, átlátszó alakot kölcsönöznek. Azt lehetne mondani, hogy mindegyik virágkehely öt szíromsorral bír, melyek közül kettő a levelek hegyén visszafelé van görbítve. Az egész kupolának magassága 1 m. 28. Tetején a virág-szárhoz hasonlóan kis csúcsban végződik, mely egyenesen égfelé áll. Még sok helyütt meglátszanak nyomai, hogy mindezen kupoláknak felső részei hajdan meg voltak aranyozva.

Mindegyik ily kupola alatt ismét Budha ülő kőszobrát pillantjuk meg, mely a kupok oldalaiba vésett nyílásokon át egészen jól látszik. E szobrok minden tekintetben, alakjukra valamint öltönyükre nézve teljesen hasonlóak ama Budha szobrokhoz, melyek az öt alsó emeleten a fülkékben találatnak, s csak abban rejlik egy nagy különbség, hogy kezeiket máskép tartják.

Végre az utolsó, vagyis a kilencedik emeletre érünk fel. Ezt egyetlen egy, de igen nagy kupola koronázza, mely mindnyájuk közt a legnagyobb s kétségkívül a szentély főpontját képezi, azon helyet, mely az egész épületen leginkább tartatott tiszteletben. Alapjánál 15 méternyi átmérővel bír, magassága pedig 8-30 m. Egészben véve teljesen hasonló az előbb leirtakhoz, csak azon különbséggel, hogy oldalai nincsenek átvésve, hanem az egész kupola zárt egészet képez. Mai nap egyik oldalán nagy darab omlott le falából, úgy, hogy a kúp belsejébe is bepillanthatunk. S ott ismét Budha ülő szobra tűnik fel előttünk, mely 1842-ben fedeztetett föl. A szobor a kúpnak megfelelőleg sokkal nagyobb a többi ily szobroknál s mi különösen

feltűnő, nincs befejezve, az alak csak homályosan bontakozik ki a kőből.

Nem ok nélkül tulajdonítanak nagy fontosságot e mű be nem végzett állapotának, mi kétségkívül szándékosan történt. Hisz az egész emlék rendeltetése, hogy az embereket Budha tanúhoz emelje fel. Bizonyítják ezt az egész épület felosztása, a szobrok a fülkékben és a terrassokon, a domborművek a falakon. Boro-Budur a nagy tanító életét ábrázolta, dicsőítette az ő tanait s tetteit és nyilván hirdette e magasztos mintaképet. Leábrázolván a budhismus fővédnökeinek tetteit és legbuzgóbb hirdetőit, visszaidézte a szent férfi képét a hívők emlékezetébe. E kép mindenekelőtt teljesen láthatóan mutatkozott a geréb-falak számos fülkéjében, azután egy kissé eltűnt a szemek elől a Dagobok vagyis átlátszóra kivésott kúpok alatt, melyek a három felső, gömbölyű emeleten állanak s végre teljesen eltűnt a kilencedik emelet nagy kupolájában, melyben Budha tökélyének legmagasb fokát volt elérendő, hol nyugalomba lépett és a Nirvana boldogságát elnyerte.

A budhisták, habár a különféle országok szerint tanaikra nézve lényegesen el térnek is egymástól, mégis mind megegyeznek abban, hogy három világot különböztetnek meg. Az első a vágyak és élvezetek világa, ezt lakják a föld lakói, kik természetes módon szaporodnak. A második a fény és tarka színek világa, mely látható, de nem teremtett lakókkal bír, és kik nem természetes módon szaporodnak. A harmadik pedig a színtelen és alak nélküli világ, mely láthatatlan lények tartózkodási helyét képezi.

Ugyanez a felosztás a Nirvanára nézve is létezik, melyben szintén három állapotot szokás megkülönböztetni. Az első már e földi életben nyerhető el; a másodikat a halál után azok érik el, kik az elsőt megvalósították; a harmadikat pedig, a teljes megsemmisülés állapotát, csak azok élvezik, kik az első két állapotban kellőképp készültek a tökély oly magas fokára.

Szemeink elé varázsolják e tant a Boro-Budur egyes emeletei. Egyenes összeköttetés létezik a látható világ és a Budhaalakok közt, melyek az öt első négyszögletes emeleten vannak elhelyezve. A számtalan domborműben a Budhák közvetlenül érintkeznek az emberekkel, úgy szintén a fülkékben

is s ez jelképezi a Nirvana első állapotát, melyet már itt e földön el lehet érni. Ha azonban a négyszögletes emeletekről a gömbölyűekre lépünk, csakhamar meggyőződhetünk arról, hogy itt minden összeköttetés a látható világgal megszűnt. Nincsenek már ott domborművek, melyek földi tetteket és eseményeket ábrázolnak, hiányzanak a diszitmények, kivéve azok, melyek nélkülözhetlenek voltak, hogy Budhát a Nirvana második állapotában jelképezzék. A Budhák lotus trónusaikon, a Dagobok vagyis áttört kupolák alatt, a földi dolgokkal nem érintkeznek többé; a föld és annak élvezetei már nem léteznek számukra, a szenvedélyek többé nem zavarják lelkük nyugalomát, mert megtisztúlva és átszellemülve, háboríthatlan nyugalomban várják azon időt, melyben a Nirvana utolsó és legmagasabb fokát fogják elérni. De a Nirvana e magasztos foka nem mindenkinek jut osztályrészül. Míndazon szentek közül, kiknek arcképeit az egyes emeleteken szemléltük, egyetlen egy érte el a magasztos célt. Ennek szobra foglalja el a nagy központi kupolát, mely minden oldalról zárva van, jelképe az ürességnek, a semmiségnek. A szobor maga pedig bevégtetlen maradt. A hajak, fülek, kezek és lábak csak jelezve vannak, a lotus párna pedig, mely Budha szobrának mindenkor alapúl szolgál, itt teljesen hiányzik.

Szándékosan tették-e ezt Boro-Budur építői, avagy a pusztá véletlen műve-e? Ez ama nagy kérdés, melyet nem egy tudós vetett fel, s melyre úgyszólván egyhangúlag azt felelik, hogy itt a szándékosságot kétségbevonni nem lehet, mert megengedve is azt, hogy e szobor a legfelső emeletre még akkor vitetett fel, mielőtt a feljárások teljesen elkészültek, és pedig azon szándékkal, hogy a mű ott fejeztessék be rendeltetése helyén, akkor lehetséges volna, hogy ugyanazon körülmény, mely megakadályozta az alsó ajtók és oroslánok befejezését, itt is akadályúl szolgálhatott a szobrásznak, hogy művét befejezhesse; de a szobrot befejezetlenül bizonyára nem helyezték volna egy teljesen zárt Dagob alá, mely az utolsó részletekig be lett fejezve.

Wilson e Budha-szobrot a vetőmaghoz hasonlítja, továbbá tojáshoz és hernyóbábhhoz, mert Budha látszólagos álomba van merülve, melyből egykoron új életre fog ébredni.

Az arcz és a szobor fővonalai készek, de a fülek, kezek és lábak csak vázolyva vannak. Mindez pedig a régi alaknak átváltozását jelképezi az új alakba, az új Budhát, kinek eljövetelet várja a világ új korszaka (L. 486 l.). Boro-Budur építői elhelyezvén e szobrot a zárt Dagob alá, azt akarták, hogy egy napon, midőn évek hosszú során az egész épület majdan romba dől, e be nem végzett Budha találtassék meg azok által, kik elsőik fognak behatolni e szentélybe. Akkoron pedig a papok a türelmetlen tömegnek kiáltani fognák: »ime az új Budha, oly hosszas várakozások tárgya«: és a világ új korszaka fog kezdődni.

Ez állításhoz Leemans (489. l.) még hozzá teszi, hogy csak oly módon lehet összhangba hozni a szobor be nem végzett állapotát egy Budha méltóságával, ki mindenek fölé emeltetett, ha nem oly Budhát látunk benne, ki teljesen megsemmisítette magát, hanem olyant, ki megtestesülni készül, hogy a földön megjelenjék, és ki lassankint veszi ismét magára látható alakját.

Felérve e műemlék tetejére s innét egy pillantással áttekintvén ez építkezés egész nagyszerűségét, lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnunk, hogy Boro-Budur ép úgy, mint az aegyptomi gulák, mint a Parthenon, mint Ankor-wat Cambodjában a műemlékek ama csoportjához tartozik, mely egy örök jelképben egyesíti egy egész népfajnak, egy egész korszaknak szellemét és óhajait. Gondolatunk zavartan megáll az építkezés nagyszerűsége, annak mély és sokoldalú jelentősége és az eszméknek erőteljes, plasztikus kifejezése előtt, s egy távoli multat lát ismét föléledni e lépcsőzetes gulában, melynek nehézkes és komoly alapjait a kúpok és ívek egész erdeje koronázza.

Az első pillanatban nem épület az, mi szemünk előtt feltárul, hanem egy egész világ, melybe eltéved pillantásunk, mely a görög classicus művészet egyszerű vonalaihoz van szokva. De rövid idő múlva egy nagyszerű gondolatot látunk kibontakozni a kövek ez óriás halmazából; a sokaság és bonyodalom egységes eszmévé forrnak össze s a kúpok ezen erdejéből mintegy hallani vélünk egy fohászt a legfelső kupola felé, melyben a feltétlen szépség és jóság székel.

Ha a görög művészet az örök eszméket minden emberi befolyástól menten ábrázolja, úgy a mint azokat egyedül a görög classicus lángelme volt képes fogamzani, a hindu művészet ezen eszméket a kezdetlegesség állapotában ábrázolja, a mint azok a szenvedő emberiség kebelében megszülemlettek, de mégis már elég erővel bírtak arra, hogy az embereket az anyagiaktól elvonják és a végtelen felé irányítsák. Bizonyára a Boro-Budur megtekintésénél azon meggyőződésre jutunk, hogy az építészetben, a görög hagyományokon kívül, földünk kerékességén még más hatalmas eszmék nyerték kifejezést és szépségeti érzékünk látköre nem kis mérvben tágul, mert megösmerni tanuljuk látható kifejezését egy népfaj vallási eszméjének, melyre nézve a tudományos kutatásoknak még vajmi tág tere nyílik.

Boro-Budur hypaethros templom, azaz oly épület, melynek belseje ninesen, az istentisztelet sem magas bolthajtások alá, sem földalatti építményekbe nem zárkózott el, hanem nyíltan gyakoroltatott szabad ég alatt, mindenki láttára. S ha a tropusi nap sugaraitól elárasztva, fényben úszik lábaink alatt e csodás műemlék, bármily bűvös és meglepő is a tágas panoráma, mely szemünk előtt feltárul, mégis a hatásra nézve a Merapi vulkán hatalmas csúcsát, a bájos és megművelt völgyet, mely ennek lábainál elterül, a pálmák erdeit, melyek azt környezik, elnyomja e műemlék. Az ember versenyezvén a természettel ez egyszer, ugylátszik, fölülmulta.

Lehetetlen szókbau e mű nagyszerűségét kifejezni, ugy szólván lehetetlen azt leírni, mert ha csak a domborműveket, melyek az épület falaít fedik, egymás mellé raknók, öt kilométernél hosszabb vonal telnék meg.

S a táj mily kies, mily szép! A domb alján széles völgy terül el, Kadu residentia felét egy pillantással átlátni. A Progo és Ello folyók szelik át, közvetlen alattunk egyesülnek s ezüst, szalaghoz hasonlóan, együtt folytatják utjokat. A völgy maga pedig koczka padolathoz hasonló, csupa szabályos, négyszegletes kis megművelt földek sorakoznak egymás mellé, a rizs, indigo és czukornád ültetvények felváltják egymást; némely földecske pedig vízzel van elárasztva, másik meg várja már az

új ültetvényt. Örök tavasz országa, folyvást vetnek és ültetnek s a termések szüntelen követik egymást.

A völgy közepe táján kis domb magaslik ki, hasonló ahhoz, melynek tetejét Boro-Budur romjai koronázzák. Alját sűrű növényzet borítja, teteje zöld kúp és »Jáva szögének« nevezetett el, mert a monda szerint ez a domb Jáva szigetének kellő közepén fekszik s ezzel van a sziget a földhöz hozzá szögezve.

Pillantásunk a messze távolba száll, földeken és erdőkön át a völgy szélein kimagasló hegyekig, helységeket azonban nem látni sehol. Ezek mindenütt sűrű facsoportak alá rejtőznek el s a mindenfelé elszórt kokuszpálma ligetek sejtetik velünk azok létezését és igen nagy számát. Még Magelang városa is, a residentia főszékhelye, csak mint zöld sűrűség tűnik fel a távolban, zöld minden, bármerre is bolyongjon pillantásunk a zöld szín ezernyi árnyéklatai lebegnek előtte, míg a völgy aljáról a hegységek lejtőin ismét fölfelé emelkedik. Ekkor a zöld gyengéd kékesse változik át, mindig inkább és inkább, míg végre mint azur kék ég a végtelenig terjed.

De mily csodás tünemény ötlük ott délfelé szemünkbe? Egy hosszú hegylánc s ellentétben mindazzal, mit eddig Jáván láttunk, a hegyek oldalait nem sűrű őserdők fedik, hanem kopár sziklaszirtek vonulnak végig rajtuk. Ezek az egyedüli sziklák, melyek Jáva szigetén láthatók, és melyeken a világ-hírű »salangan« vagyis ehető madárfészkek találatnak. A látvány, mely előttünk feltárul, elragad, álméklodva nézünk és bámuljuk a tropikus természet nagyszerűségét, kedélyhangulatunk azonban szinte öntudatlanul komorrá válik, mit ama óriás csend okoz, mely körülöttünk uralkodik s oly annyira jellemzi a tropikus tájat.

Alulról ezernyi erős illat száll fel hozzánk, melyek mintegy elkábitanak, pillantásunk pedig majd a festői tájon, majd ama óriás romokon bolyong, melyeknek tetején állunk. Minő képet nyújt ma nekünk Jáva szigete? s milyen lehetett az hajdan, midőn e szentély épült?

Hasonlatosságot a kettő közt bizonyára alig leszünk képesek fellelni, oly annyira megváltozott minden, oly annyira más a mai művelődés, mint az, mely hajdan ott uralkodott.

Ma a nyugot uralja Jáva szigetét, idegen nemzet hódította azt meg, hatalma alá helyezte a benszülött népeket és saját szülőföldéhez hasonló művelődést honosított meg, mely új virágzásnak és lendületnek indította e dúsgazdag vidékeket. A nyugati lángelme kormányozza Jáva népeit, kik mint őseik eltörpült ivadékai, közönnyel tekintenek ezek legnevezetesebb műemlékére, mert annak szellemét nem képesek többé felfogni. Mint munkások, engedelmes hivatalnokok és árnyékfejedelmek, szolgálják új uraikat s alig vagyunk képesek elhinni, hogy Jáva szigete, hasonlólag a körülötte fekvő országokhoz, bírt már hajdanában oly nevezetes művelődéssel, mely sokkal túlhaladta azt, mely ott jelenleg honos. Mesének tartjuk a mulat, nem bírjuk elhinni, hogy e népek apái oly műemlékeket voltak képesek teremteni, melyek előtt évszázadok múlva a nyugot népei esodálva fognak álméklodni. Pedig ha közelebből vesszük szemügyre Boro-Budur ezernyi domborműveit, csakhamar meggyőződhetünk arról, hogy van még számos dolog, mely világosan bizonyítja, miszerint van még hasonlatosság Jáva mai benszülöttei és ama népfaj közt, melyet e domborműveken leábrázolva találunk. Hasonló még némelykor a testalkat és az arckifejezés, hasonlók sokban az öltönyök és számos más részlet. Azon tárgyak ellenben, melyek homlok-egyenesét ellentétben látszanak lenni azzal, mit Jáva mai civilizációja nyújt nekünk, csak azt bizonyítják, hogy kétségtelenül hindu befolyásnak tulajdonítandó ez a műemlék, idegen művészek dolgoztak rajta, de Jáva akkori népe képes volt felfogni az idegenszerű szellemet, azt magáévá tette s maradandó emléket teremtett az utókor számára. De a hajdani művelődés elpusztult, elpusztult végkép, mert mit az idő és tropusi növényzet megkimélt, azt romba döntötték a földrengések, tönkretette az izlam vallás. A dicső mult csak már mint rom fekszik előttünk s emlékezetünkbe juttatja Homér bús szavait, melyeket Scipio Carthago füstölgő romjai előtt idézett: »Eljön majd a nap, a melyen szent Ilion elvesz!« (II. IV. 164).

K É P E K.

- I. A Boro-Budur jelen állapotában. Leemans munkájából a szerző engedelmével.
- II. A Boro-Budur második emeletének egy részlete, újraalkotva Raffles rajzai után.
- III. Dagobok vagyis áttört kupolák a Boro-Budur tetejéről, újraalkotva Raffles rajzai után.

I.

